

Окремі аспекти розуміння права доступу до правосуддя через призму європейських стандартів

Токарчук Л. М.

доктор юридичних наук,

декан економіко-правового факультету

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

бул. Французький, 24/26, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0001-9691-148X

zilkovska@ukr.net

Ключові слова: *європейські стандарти, правосуддя, рішення Європейського суду з прав людини, рішення Суду Європейського Союзу, права людини.*

Досліджено окремі питання розуміння «право доступу до правосуддя» у площині впливу європейських стандартів у сучасних умовах. Проведено аналіз окремих концептуальних підходів до розуміння сутності терміна «право доступу до правосуддя» з урахуванням судової правої практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та Суду Європейського Союзу (СЄС). Визначено, що найбільш уживаними є науково-практичний підхід, відповідно до якого «право доступу до правосуддя» складається із чотирьох елементів, а саме: (1) права на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом та іншими органами; (2) права на правову допомогу; (3) права на юридичну консультацію, захист і представництво; (4) права на ефективний засіб правового захисту. Окреслено межі розуміння сутності поняття «право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом та іншими органами» з урахуванням інтеграції України до європейської правової спільноти. Окремо звертається увага на те, що рішення Суду Європейського Союзу потребують більш прискіпливої уваги та вивчення, бо це додаткова можливість вирішення проблемних питань для національного законодавства. Обґрунтовано тезу, що аналіз рішень Європейського суду з прав людини дозволяє визначити «гарячі» точки втручання для вирішення основних проблемних питань. Результатами дослідження стало формулювання авторської позиції, що: 1) «право на доступ до правосуддя» є багатогранним правовим явищем і охоплює широке коло складових частин, які постійно трансформуються під впливом практики Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу; 2) найбільш проблемними сферами в забезпеченні «права на доступ до правосуддя», з огляду на усталену практику Європейського суду з прав людини в Україні, залишаються недодержання розумних строків розгляду справ і невиконання судових рішень; 3) перспективним для застосування інструментом у вирішенні проблемних питань є глибоке наукове осмислення та вивчення усталеної практики Суду Європейського Союзу; 4) стандарти Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу виступають імплементаційними заходами, що потребують учинення практичних дій із боку України: створення додаткових механізмів виконання рішень судів; запровадження дієвого й ефективного судового контролю за виконанням рішень судів тощо.

Certain aspects of understanding the right of access to justice through the prism of European standards

Tokarchuk L. M.

*Doctor of Juridical Sciences,
Dean of the Faculty of Economics and Law
Odesa I. I. Mechnikov National University
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9691-148X
zilkovska@ukr.net*

Key words: *European standards, justice, decision of European Court of Human Rights, decision of European Court of Justice, human rights.*

Certain issues of understanding the “right of access to justice” in the sphere of influence of European standards in modern conditions are studied. An analysis of separate conceptual approaches to understanding the essence of the “right of access to justice” was carried out, taking into account the judicial practice of the European Court of Human Rights (ECHR) and the European Court of Justice (ECJ). It was determined that the most widely used is the scientific and practical approach, according to which the “right of access to justice” consists of four components, namely: (1) the right to a fair and public hearing by an independent and impartial court and other bodies; (2) rights to legal aid; (3) rights to legal counsel, defense and representation; (4) the right to an effective remedy. The boundaries of the understanding of the essence of “the right to a fair and public trial by an independent and impartial court and other bodies” are outlined, taking into account the integration of Ukraine into the European legal space. Separate attention is drawn to the fact that the decisions of the ECJ require more careful attention and study because this is an additional opportunity for national legislation to solve problematic issues. The thesis that the analysis of the decisions of the ECHR allows to identify “hot” points of intervention to solve the main problematic issues is substantiated. The results of the study were the formation of the author’s position that: 1) “The right to access to justice” is a multifaceted legal phenomenon and includes a wide range of components, which is constantly transformed under the influence of the practice of the ECHR and the ECJ. (2) The most problematic areas in ensuring the “right to access to justice”, in view of the established practice of the ECHR in Ukraine, remain non-compliance with reasonable deadlines for consideration of cases and non-execution of court decisions. (3) A promising tool for application in solving issues is a deep scientific understanding and study of the established practice of the ECJ. (4) The standards of the ECHR and the ECJ act as implementation measures that require practical actions on the part of Ukraine: the creation of additional mechanisms for the execution of court decisions; introduction of effective and efficient judicial control over the execution of court decisions, etc.

Вступ. Головним наративом європейського права із прав людини у площині доступу до правосуддя є закріплення тези, що держава зобов’язана гарантувати право кожної особи на звернення до суду (за певних обставин, до альтернативного органу вирішення спорів) з метою отримання юридичного захисту, якщо права особи були порушені, для допомоги в реалізації цього права. Зважаючи на екстраординарну та виняткову ситу-

ацію, яка зумовлена впливом різноманітних чинників: широкомасштабним військовим вторгненням Російської Федерації в Україну, масштабом міграції населення, як у межах України, так і за її кордони, отримання Україною статусу кандидата Європейського Союзу (далі – ЄС) та інших подій, перед державою гостро постає питання неухильного виконання домовленостей і дотримання умов зобов’язань щодо організації своєї

правової системи таким чином, щоб забезпечити реальне гарантування європейських стандартів щодо права на судовий захист, на створення рівних умов доступу до правосуддя. Нові виклики зумовлюють нові рішення, бо старі механізми не завжди гарантують і забезпечують належний рівень правового захисту прав, свобод та інтересів осіб у площині доступу до правосуддя. *Тому одним із шляхів подолання цієї проблеми є прискорення процесів конвергенції національного та європейського законодавств, які стали домінантою їх еволюційного руху.* Метою їх упровадження є поєднання трьох основних векторів утручання: по-перше, задати напрям ще більшого застосування напрацювань європейського законодавства та врахування усталеної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ); по-друге, передбачити орієнтовні показники, за якими порівнюється й оцінюється прогрес гармонізації національного законодавства у сфері доступу до правосуддя в нашій країні; по-третє, створити реальні умови для ефективної взаємодії із країнами ЄС завдяки проведенню уніфікації та стандартизації національного правосуддя з урахування європейських стандартів. Хоча «право на доступ до правосуддя» (англ. *Access to Justice*) уже давно відіграє ключову роль у механізмі захисту прав людини, однозначного його розуміння у площині як теорії, так і практичного втілення не досягнуто. Проте, як показують наукові дослідження та практика, уживання однакових понять не завжди означає однакове їх розуміння, що й зумовлює необхідність здійснення системного осмислення поняття «доступ до правосуддя» з урахуванням реалій сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Окремі теоретико-правові аспекти доступу до правосуддя в адміністративному, господарському, кримінальному та цивільному провадженні досліджували такі вчені, як О. Балацька (2020 р.), Т. Бородинова (2020 р.), І. Бабенко й І. Губко (2018 р.), Я. Берназюк (2021 р.), В. Бурий (2018 р.), І. Гловюк (2012 р.), С. Давиденко (2007 р.), Н. Деркач (2009 р.), О. Дроздов (2020 р.), І. Марочкін (2002 р.), О. Михайленко (2007 р.), І. Коваль (2021 р.), Ю. Лісова (2022 р.), І. Мокрицька (2015 р.), Н. Сакара (2004 р.), Ю. Сверба (2020 р.), Р. Степанюк, Д. Степанюк (2018 р.), В. Шибіко О. (2013 р.) та інші. Значна увага цьому питанню приділяється в щорічних оглядах практики Європейського суду з прав людини щодо застосування ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Нині варто зазначити, що у правовій науці немає єдності щодо розуміння категорії «доступ до правосуддя». Багато науковців досліджували право доступу до правосуддя в контексті забезпечення права особи на справед-

ливий судовий розгляд, беручи до уваги практику ЄСПЛ, але без урахування вимог Суду Європейського Союзу (далі – ЄС).

Метою статті є дослідження окремих сучасних підходів до розуміння сутності поняття «право доступу до правосуддя» та його складових частин, а також визначення нормативної складової частини законодавства, яка зумовлює тлумачення змісту зазначеного поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Застосування європейських стандартів з урахуванням національної специфіки сприяє більш комфортному та швидкому формату входження українського правосуддя у правовий простір ЄС.* У цьому контексті правовим підґрунтям реалізації права доступу до правосуддя з урахуванням стандартів ЄС є такі нормативно-правові акти:

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [1] (далі – **Конвенція**); протоколи № № 1, 2, 4, 7, 11, 15, 16 до Конвенції 1950 р. [2]; Хартія основних прав ЄС [3] (далі – Хартія); Регламент Європейського суду з прав людини [4]; закони України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477–IV [5], «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [1]; заява Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [6] та інші.

Постійно сутність терміна «право доступу до правосуддя» доповнюється рішеннями Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу. Потрібно зауважити, що Суд Європейського Союзу дуже часто називають *Європейським судом* або *Судом справедливості*. Натепер потенціал рішень ЄС поки що майже не використовується в національній судовій практиці, але з огляду на отримання Україною статусу кандидата у члени ЄС є потреба прискіпливої уваги до цього питання. Справді, варто розрізняти рішення Європейського суду з прав людини як органу, юрисдикція якого поширюється на держави – члени Ради Європи, та рішення Суду Європейської Союзу, який діє лише в межах правової системи ЄС» [7, с. 11]. Тому вивчення практики ЄС – це додаткова можливість для української правової спільноти та законодавства визначити напрями розвитку європейських підходів до вирішення питань у площині доступу до правосуддя, що передбачає глибоке наукове дослідження.

Необхідність осмислення права доступу до правосуддя зумовлена тим, що гармонізація законодавства України із законодавством ЄС

є органічною складовою частиною євроінтеграційного процесу України. Конвергенція національного та європейського законодавств передбачає сприйняття та застосування правових стандартів, серед яких важливе місце посідають стандарти доступу до правосуддя.

Варто звернути увагу на те, що осмислення та застосування практики ЄСПЛ і СЄС дозволяють не припускати помилок у формуванні дієвого національного законодавства. Україна, беручи до уваги досвід інших країн, які пройшли або проходять цей складний процес трансформації, має чудову нагоду запровадити лише дієві механізми, які довели свою ефективність. Рішення ЄСПЛ і СЄС дозволяють оцінити інституції судової реформи та виявити оперативні проблеми судових систем країн ЄС, завдяки чому в контексті наближення українського законодавства до європейського все більшої ваги для нашої країни набувають рішення СЄС.

Наприклад, цікавими є рішення СЄС у справах: *EC v. Republic of Poland* – зниження віку виходу на пенсію суддів звичайних польських судів; *EC v. Republic of Poland* – незалежність Верховного Суду. Ці рішення закріплюють недопустимість намагання уряду контролювати суддівський корпус через раптове зниження граничного віку перебування на посаді судді [8, с. 11].

І хоча категорія доступу до правосуддя є однією з фундаментальних категорій демократичного суспільства, але уніфікованого підходу до її розуміння на теренах ЄС та України немає, із цим пов'язано те, що на рівні судової практики постійно корелюється зміст і складники права доступу до правосуддя. У цьому контексті, мабуть, буде доцільним ухвалення окремого документа, який би містив перелік прав людини та передбачав певний механізм їх захисту, у разі посягань, на рівні доступу до правосуддя. А для цього насамперед гостро постає питання розуміння сутності та складових частин права доступу до правосуддя.

Підсилюється увага національної наукової спільноти до питання доступу до правосуддя ситуацією відсутності єдності наукового розуміння змісту цієї категорії, а також існування різноманітних підходів до використання та розмежування термінології, а саме: «доступ до правосуддя», «доступність правосуддя», «доступ до суду», «доступність суду» тощо.

Як зазначає О. Балацька, одні вчені уживають ці терміни як синоніми, інші – розмежовують, а треті на означення доступу до правосуддя вживають як синоніми також інші терміни: «право на судовий захист», «право на справедливий суд», «право вільного доступу до правосуддя» тощо [7, с. 264]. Ці дискусії не є новими для нау-

кової спільноти, але вони є актуальними у зв'язку з гострою необхідністю гармонізації національного та європейського законодавств.

О. Дроздов зазначає, що доступ до правосуддя охоплює низку людських прав, а саме: право на справедливий суд та право на ефективний засіб правового захисту згідно зі ст. 13 Конвенції та ст. 47 Хартії судова практика ЄСПЛ є важливою для тлумачення прав Хартії [10]. На думку автора, доступ до правосуддя включає два права, а саме: 1) право на справедливий суд та 2) право на ефективний засіб правового захисту. Але беручи до уваги усталену практику ЄСПЛ, право на доступ до правосуддя – більш складний правовий феномен, сутність якого постійно корелюється реаліями та викликами сьогодення.

У «Посібнику з європейського права з питань доступу до правосуддя», який розроблено Агенцією Європейського Союзу з основних прав і Радою Європи, акцентується увага на 4-х складових частинах, як-от: I. Право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом та іншими органами; II. Право на правову допомогу; III. Право на юридичну консультацію, захист і представництво; IV. Право на ефективний засіб правового захисту [11]. Кожна із зазначених складових частин є досить багатоаспектним правовим явищем і потребує додаткової правової деталізації. Наприклад, «право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом та іншими органами» має окремі правові підкасти, кількість і сутність яких різні залежно від застосування певної концепції. Так, «право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом та іншими органами» має такі підкасти, як: 1.1. Право доступу до суду по захист порушених прав, інтересів та свобод; 1.2. Право доступу по захист порушених прав, інтересів і свобод до позасудових органів у випадках, передбачених національним законодавством; 1.3. Право на справедливий судовий розгляд справи; 1.4. Право на справедливий розгляд справи позасудовими органами у випадках, передбачених національним законодавством; 1.5. Право на публічний розгляд справи; 1.6. Право на обмеження доступу до суду тощо.

Потребує уточнення і питання щодо можливих варіантів розгляду справи в контексті доступу до правосуддя. Так, механізм доступу до правосуддя включає декілька можливостей розгляду справи: а) у судовому порядку – у судах; б) позасудовими органами – у випадках, передбачених законодавством. Прикладами органів, що визнаються як такі та мають статус «суд» відповідно до ст. 6 § 1 Конвенції можуть бути регіональний орган влади, що регулює питання, пов'язані з нерухомим майном («Срадек проти Австрії» (§ 36)); Комітет

з компенсації завданої шкоди у кримінальному провадженні («Рольф Густафсон проти Швеції» (§ 48)) [12, с. 22]. Головною умовою є те, що вони не повинні замінювати собою право особи на доступ до суду та зазвичай підлягають судовому нагляду та контролю.

П. 1 ст. 6 Конвенції передбачає, що «Суд» повинен відповідати критеріям незалежності, неупередженості та безперервності строку перебування на посаді його членів [1]. У цьому контексті цікавими є рішення ЄСПЛ у справах *Baka v. Hungary* та *Erményi v. Hungary*. На рівні рішень за цими справами закріплюється вимога, що судова реформа не є підставою для автоматичного звільнення судді з адміністративної посади. На підставі розгляду справ *Kulykov and others v. Ukraine*, *Oleksandr Volkov v. Ukraine* та *Denisov v. Ukraine* були виявлені суттєві проблеми судової системи України. У рішенні у справі *Özpinar v. Turkey* наголошується на важливості оскарження рішень органу, який звільняє суддів. Водночас рішення у справі *Olujić v. Croatia* є цікавим у контексті оцінки процедури притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. «Право на справедливий розгляд справи», маючи складний характер, охоплює багато складників, до основних можна віднести такі: рівність процесуальних засобів сторін; право на змагальний процес; право на обгрунтоване рішення; право на забезпечення виконання остаточного рішення.

Беручи до уваги усталену практику ЄСПЛ, право на справедливий судовий розгляд, що гарантується ст. 6 § 1 Конвенції, має здійснюватися відповідно до норм закону, що передбачають наявність у сторін судового розгляду ефективного судового захисту, з метою захисту їхніх цивільних прав (*Beles and others v. the Czech Republic*, § 49.) Кожен має право на судовий розгляд справи, що стосується його «цивільних прав та обов'язків». А на рівні рішення у справі *Golder v. the United Kingdom* (§ 36) визнається, що право звертатися до суду із цивільними скаргами та право на доступ до суду становлять єдине ціле [11, с. 14].

Аналіз рішень ЄСПЛ дозволяє визначити «гарячі» точки втручання й уваги законодавця для вирішення основних проблемних питань у межах «права на доступ до правосуддя», а саме: (а) відсутність або нестача правоздатності з боку заявника для подання цивільного позову. У цьому контексті доречно буде звернути увагу на рішення ЄСПЛ у справі *Golder v. the United Kingdom*, відсутність або нестача правоздатності для отримання судового рішення – *Ganci v. Italy*; (б) процесуальні перешкоди доступу. Цікавим у площині обмеження строків доступу до правосуддя є рішення ЄСПЛ *Hadjianastassiou v. Greece*, стосовно судових витрат – рішення у справі

Kreuz v. Poland; (в) практичні перешкоди доступу, як-от недостатність правової допомоги (*Airey v. Ireland*); (г) непідсудність відповідачів у цивільних справах (*Osman v. United Kingdom*).

Не менш важливою складовою частиною права на доступ до правосуддя, гарантованого ст. 6 Конвенції, є своєчасне виконання остаточного судового рішення. Так, у рішенні ЄСПЛ у справі *Hornsby v. Greece* зазначається, що право на справедливий суд було б ілюзорним, якби національна правова система допускала невиконання остаточного й обов'язкового судового рішення на шкоду одній зі сторін. У рішенні у справі *Golder v. The United Kingdom* (app. № 4451/70) закріплюється теза, що обов'язковість виконання судових рішень, разом з іншими складовими частинами права на справедливий суд, зокрема такими, як суб'єктивна неупередженість суду, принцип правової визначеності, заборона втручання законодавця у відправлення правосуддя, розглядаються Судом елементами верховенства права [13].

У Щорічному звіті про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2021 р. наведено перелік основних проблем, які призводять до констатації ЄСПЛ порушень Україною положень Конвенції. Основним зауваженням ЄСПЛ є невиконання або тривале виконання рішень національними судами України [14].

Аналіз практики Європейського суду не лише несе науково-теоретичне навантаження, а й сприяє проведенню активної роботи національними інституціями над вирішенням структурних і системних проблем, констатованих у рішеннях ЄСПЛ. Для вирішення системної проблеми невиконання чи тривалого виконання рішень національних судів, констатованої ЄСПЛ у справі *Zhovner / Yuriy Mykolayovych Ivanov / Burmych and others v. Ukraine*, було затверджено План дій із реалізації національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 рр. Даний План має за мету реалізацію таких дій: упровадження ефективного механізму виконання рішень ЄСПЛ і розв'язання структурних і системних проблем, констатованих у рішеннях ЄСПЛ; розроблення нового Плану дій; розроблення системи моніторингу й оцінки реалізації Національної стратегії у сфері прав людини для забезпечення її ефективного впровадження; виконання заключних зауважень органів ООН із контролю за виконанням міжнародних договорів у сфері прав людини, рекомендацій за результатами проходження Універсального періодичного огляду Ради ООН з прав людини щодо стану дотримання прав людини в Україні тощо. Тобто рішення ЄСПЛ виступають потужним поштовхом для трансформації національного законодавства з урахуванням європейських стандартів.

План містить заходи нормативного й інституційного характеру, спрямовані на ефективне вирішення проблеми невиконання чи тривалого виконання рішень національних судів в Україні, зокрема щодо: створення додаткових механізмів виконання рішень судів; запровадження дієвого й ефективного судового контролю за виконанням рішень судів; удосконалення процедури встановлення чи зміни способу або порядку виконання судових рішень; розширення повноважень органів і осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів; удосконалення автоматизації виконавчого провадження тощо [14, с. 10–11].

Висновки. На підставі викладеного можемо відзначити, що: (1) «право на доступ до правосуддя» – це базатогранне правове явище, яке охоплює широке коло аспектів і розуміння, яке

постійно трансформується під впливом практики ЄСПЛ і СЕС; (2) проблемними сферами в забезпеченні права доступу до правосуддя в Україні є недодержання розумних строків розгляду справ і невиконання судових рішень. Ці проблеми потребують оперативного вирішення; (3) перспективним інструментом у вирішенні проблем доступу до правосуддя є глибоке наукове осмислення та вивчення усталеної практики СЕС; (4) стандарти ЄСПЛ і СЕС, закріплені в їхніх рішеннях, виступають імплементаційними заходами, що потребують учинення практичних дій із боку України: удосконалення процедури встановлення чи зміни способу або порядку виконання судових рішень; створення додаткових механізмів виконання судових рішень; запровадження дієвого й ефективного судового контролю за виконанням судових рішень тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. European Convention on Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
2. Україна ратифікувала протоколи до Конвенції про захист прав людини. URL: <https://pon.org.ua/novyny/5920-ukrayina-ratifikuvala-protokoli-do-konvencyi-pro-zahist-prav-lyudini.html>
3. The Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm
4. Регламент Європейського суду з прав людини від 04.11.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067#Text
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
6. Про заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» : постанова Верховної Ради від 21.05.2015 р. № 462–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text>
7. Буткевич О. Застосування практики та виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Propozicii_Politiki_ECHR.pdf
8. Як не помилитись з судовою реформою? Аналіз рішень ЄСПЛ та Суду ЄС. URL: <https://dejure.foundation/longread/yak-ne-pomylyts-z-sudovoju-reformoiu>
9. Балацька О. Доступ до правосуддя як загальна засада кримінального провадження. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/44.pdf>
10. Дроздов О. Європейські основи доступу до правосуддя. URL: <https://unba.org.ua/publications/print/6654-evropejs-ki-osnovi-dostupu-do-pravosuddya.html>
11. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя. URL: <https://rm.coe.int/handbook-access-to-justice-ukr/1680a216af>
12. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial (civil limb). URL: <https://bit.ly/3cbf0Vf>
13. Право на доступ до правосуддя: європейський досвід та проблеми забезпечення в Україні. URL: <https://www.facebook.com/judicial.truth/posts/627162117477144/>
14. Щорічний звіт про результати діяльності уповноваженого у справах європейського суду з прав людини у 2021 р. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/04/02/20220402214603-22.pdf>

REFERENCES

1. European Convention on Human Rights. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
2. Ukraine ratified the protocols to the Convention on the Protection of Human Rights. Retrieved from: <https://pon.org.ua/novyny/5920-ukrayina-ratifikuvala-protokoli-do-konvencyi-pro-zahist-prav-lyudini.html> [in Ukrainian].

3. The Charter of Fundamental Rights of the European Union Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm.
4. Rehlament Yevropeiskoho sudu z prav liudyny 1998 [Regulations of the European Court of Human Rights 1998]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067#Text
5. Zakon pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Law on the Implementation of Decisions and Application of Practice of the European Court of Human Rights]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian].
6. Postanova Verkhovnoi Rady pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy pro vidstup Ukrainy vid okremykh zoboviazan, vyznachenykh Mizhnarodnym paktom pro hromadianski i politychni prava ta Konventsiieiu pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (2015) [Resolution of the Verkhovna Rada on the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine On the withdrawal of Ukraine from certain obligations defined by the International Covenant on Civil and Political Rights and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text> [in Ukrainian].
7. Butkevych, O. Zastosuvannia praktyky ta vykonannia Ukrainoiu rishen Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny [Application of practice and implementation of decisions of the European Court of Human Rights by Ukraine]. Retrieved from: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Propozicii_Politiki_ECHR.pdf [in Ukrainian].
8. Yak ne pomylylys z sudovoiu reformoiu? Analiz rishen YeSPL ta Sudu YeS [How not to make a mistake with judicial reform? Analysis of decisions of the ECHR and the Court of Justice of the EU]. Retrieved from: <https://dejure.foundation/longread/yak-ne-pomylyts-z-sudovoiu-reformoiu> [in Ukrainian].
9. Balatska, O. Dostup do pravosuddia yak zahalna zasada kryminalnoho provadzhennia [Access to justice as a general basis of criminal proceedings]. Retrieved from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/44.pdf> [in Ukrainian].
10. Drozdov, O. Yevropeiski osnovy dostupu do pravosuddia [Drozdov, O. European foundations of access to justice]. Retrieved from: <https://unba.org.ua/publications/print/6654-evropejs-ki-osnovi-dostupu-do-pravosuddya.html> [in Ukrainian].
11. Posibnyk z yevropeiskoho prava z pytan dostupu do pravosuddia (2016) [Handbook of European law on access to justice]. Retrieved from: <https://rm.coe.int/handbook-access-to-justice-ukr/1680a216af> [in Ukrainian].
12. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial (civil limb). Retrieved from: <https://bit.ly/3cbf0Vf>
13. Pravo na dostup do pravosuddia: yevropeyskyi dosvid ta problemy zabezpechennia v Ukraini [The right to access to justice: European experience and problems of provision in Ukraine]. Retrieved from: <https://www.facebook.com/judicial.truth/posts/627162117477144/> [in Ukrainian].
14. Shchorichnyi zvit pro rezultaty diialnosti upovnovazhenoho u spravakh yevropeiskoho sudu z prav liudyny u 2021 rotsi [Annual report on the results of the activities of the European Court of Human Rights Commissioner in 2021]. Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/04/02/20220402214603-22.pdf> [in Ukrainian].